

МОРФОЛОГО-СИНТАКСИЧНА РЕАЛІЗАЦІЯ І ВАРІАНТИ МОДЕЛЕЙ РЕЧЕНЬ З ДІЄСЛОВАМИ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДГРУПИ «ЗБИРАННЯ»

У статті розглянуто структурні моделі речень з дієсловами інформаційної діяльності підгрупи «Збирання», їхня морфолого-синтаксична реалізація. З'ясовано, що спільним для цієї групи предикатів є те, що вони програмують своєю семантикою обов'язкове заповнення в семантичній структурі речення позицій суб'єкта і об'єкта, яким на формально-граматичному рівні відповідають підмет і додаток. Обставина і означення функціонують у структурі речення як факультативні члени.

Ключові слова: інформаційна діяльність, предикат, структурна модель, суб'єкт, об'єкт.

Татьяна Кумейко. МОРФОЛОГО-СИНТАКСИЧЕСКАЯ РЕАЛИЗАЦИЯ И ВАРИАНТЫ МОДЕЛЕЙ ПРЕДЛОЖЕНИЙ С ГЛАГОЛАМИ ИНФОРМАЦИОННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПОДГРУППЫ "СБОР"

В статье рассматриваются структурные модели предложений с глаголами информационной деятельности подгруппы «Сбор», их морфолого-синтаксическая реализация. Установлено, что предикаты представленной подгруппы программируют своей семантикой обязательное заполнение в семантической структуре предложения позиции субъекта и объекта, которым на формально-граматическом уровне соответствуют подлежащее и сказуемое. обстоятельство и определение функционируют в структуре предложения как факультативные члены.

Ключевые слова: информационная деятельность, предикат, структурная модель, субъект, объект.

Tetyana Kumeiko. MORPHO-SYNTACTIC REALIZATION AND VARIANTS OF STRUCTURAL MODELS OF THE SENTENCES WITH VERBS DENOTING INFORMATION ACTIVITIES OF SUBGROUP «GATHERING»

The article considers structural models of sentences with verbs denoting information activities of «Gathering» and their morpho-syntactic realization. It has been found that common thing for this group of predicates is that due to their semantic it is required to fill the semantic structure of the sentence position of subject and object, which on formal grammatical levels correspond to the subject and the object. The attribute and the adverbial modifiers function as elective members in the sentence structure.

Keywords: information activities, predicate, sentence structural, model, subject, object.

Опис дієслівних структурно-семантичних моделей речення неможливий без урахування лексико-семантичних і граматико-морфологічних особливостей дієслова. «Основний будівельний елемент поля дієслівних речень – модель речення – є мінімальним граматично і семантично достатнім сполученням взаємозумовлених синтаксичних форм (компонентів), що утворюють комунікативну одиницю з певним типовим значенням» [6, с. 98].

Дослідженню структурно-семантичних типів моделей дієслівних речень присвятили свої роботи І. Р. Вихованець, Н. Л. Іваницька, А. П. Загнітко; синтаксичних категорій – М. В. Мірченко; системи структурних схем - Й. Ф. Андерш, Н. Ю. Шведова, Т. В. Шмельова, З. Д. Попова; логіко-граматичних типів речення – Н. Д. Арутюнова, Є. М. Ширяєв. Але дієслова інформаційної діяльності та їх роль у структурно-семантичній організації речення не були об'єктом спеціального дослідження в українському мовознавстві. Тому актуальним є дослідження типів реалізації структурних схем речень з предикатами інформаційної діяльності, варіантів їх структурно-морфологічного втілення.

Метою статті є виокремлення трикомпонентних і чотирикомпонентних структурних моделей речень з дієсловами інформаційної діяльності підгрупи «Збирання» та опис їхньої морфолого-синтаксичної реалізації.

Отже, розглянемо кожну з них.

Трикомпонентні схеми Структура $S - V_f \text{ Praed}_{\text{dic}} - \text{Obj}$

Зазначена підгрупа представлена:

1. **Двовалентною реалізацією** предиката. Напр.: Наприклад, аби написати «Пригоди тричі славного розбійника Пинті», я півроку збирав матеріали (з газети).

2. **Дво-тривалентними предикатами у двовалентній реалізації.** Напр.: Оскільки інформація коштує дорого, то кожен споживач акумулює інформацію з урахуванням конкретних обставин часу та місця (з підручн.).

Предикати цієї підгрупи програмують своєю семантикою обов'язкове заповнення в семантичній структурі речення позицій суб'єкта і об'єкта, яким на формально-граматичному рівні відповідають підмет і додаток. Обставина і означення функціонують у структурі речення як факультативні члени. Напр.: Фонд накопичує інформацію про чинні в Україні нормативні документи в галузі дорожнього господарства (з підручн.).

У підгрупі «Збирання» відсутні об'єктні поширювачі, виражені формою родового, давального та місцевого відмінків. Зазначена група представлена лише об'єктними поширювачами, вираженим формою знахідного та орудного відмінків:

$$N_1 - V_f - N_4$$

Продуктивною в цій підгрупі є структурна схема з об'єктним поширювачем у формі знахідного відмінка є. Суб'єктом виступає особа, умовна особа (метонімічне перенесення), а об'єктом, крім того, може бути ще й неістота, що зумовлює такі варіанти прочитання речень:

а) "хто – V_f – що"

Скажімо, планету Марс дослідники Всесвіту спостерігають у телескопи з наземних обсерваторій лише протягом кількох місяців у межах кожних двох років (з підручника).

б) "хто – V_f – кого"

Міністерство доходів і зборів вже від серпня тестує своїх працівників на поліграфах (з газети).

Структурна схема $N_1 - V_f - N_4$ не передбачає сполучення з прийменниками. Саме це й зумовлює відсутність варіантів представленої схеми.

$$N_1 - V_f - N_5$$

Група речень з об'єктним поширювачем, вираженим формою орудного відмінка, не відзначається продуктивністю в підгрупі "Збирання". Суб'єктом і об'єктом цієї групи можуть виступати як істоти, умовні істоти, виражені метонімічним перенесенням, так і неістоти, що зумовлює такі варіанти прочитання речення:

а) "хто – V_f – **праер** чим"

Литовський Сейм спостерігає за ситуацією навколо опозиції і розраховує, що Україна справиться самостійно (з газети); Крім того, вчитель спостерігає за роботою учнів, щоб оцінити їх вміння і навички. (з підручн.).

б) "хто – V_f – **праер** ким"

За «українським політв'язнем» спостерігає ЄС (з газети).

Схема $N_1 - V_f - \text{праер} N_5$ зумовлює однозначну форму прочитання речення:

$N_1 - V_f - \text{за} N_5$: Мазепа спостерігає за хлопчиком малим, який так палко любить Батьківщину і гнівно обіцяє захищати її від загарбників (з підручн.).

Чотирикомпонентні схеми Структура $S - V_f \text{ Praed}_{\text{dic}} - \text{Obj}_1 - \text{Obj}_2$

Зазначена група представлена:

1. **Дво-тривалентними предикатами у тривалентній реалізації.** Напр.: Контрольна комісія збирає інформацію про порушення громадянських прав і свобод у Львові (з газети).

2. **Три-чотиривалентними предикатами у тривалентній реалізації.** Напр.: Андрій випитував його геть про всі подробиці з Донцевого життя, випитував.....(І. Багрянний).

Спільним для цих різновидів є обов'язкове поширення структури речення суб'єктом і двома об'єктами, яким на формально-граматичному рівні відповідають підмет і додатки. Як

факультативні члени в структурі речення функціонують обставини і означення. Напр.: Пріск раз по раз розпитував Ореста про гнів, і про їхні звичаї, й про землю, й небалакучий жупан сяк-так відповідав йому через тлумача Викупу (І. Білик).

$$N_1 - V_f - N_2 - N_4$$

Структурна схема, у якій адресат виражений формою родового відмінка, а об'єкт формою знахідного, є продуктивною в цій підгрупі. Суб'єкт, адресат, об'єкт у цій групі представлені істотами, умовними істотами, що виражені метонімічним перенесенням, так і неістотами. Отже, маємо такі варіанти прочитання речення:

а) "хто – V_f – *праер* кого – *праер* що"

Ігор запитує про свічку у церковної служительки Васи́лини біля столика з різним церковним крамом (з газети).

б) "хто – V_f – *праер* кого – *праер* кого"

Терлецька питала в Балабухи про його батька й матір так собі, для звичайності (І. Нечуй-Левицький).

в) "хто – V_f – *що* – *праер* кого"

Стояла перед ним у чорному отаманиха і оце випитувала все у нього (Ю.Шевчук).

$$\text{Варіанти схеми } N_1 - V_f - \text{праер } N_2 - \text{праер } N_4$$

Додатки, які формують розглядувану структурну схему, представлені прийменниково-відмінковими формами: один з них виступає у формі родового відмінка, а другий – знахідного. Адресат у формі родового відмінка сполучається лише з одним прийменником **у(в)**, а об'єктний поширювач у формі знахідного відмінка поєднується з двома прийменниками:

$N_1 - V_f - \mathbf{у(в)} N_2 - \mathbf{за} N_4$. Вона питала за ту книжку в людей, але люде нічого не знали про таку книжку (І. Нечуй-Левицький).

$N_1 - V_f - \mathbf{у(в)} N_2 - \mathbf{про} N_4$. Мати була на цьому засіданні, і Женя випитала в неї про все (Л. Смілянський).

$$\text{Варіанти схеми } N_1 - V_f - \text{праер } N_2 - N_4$$

Сполучення предиката з об'єктами, один з яких виражений прийменниково-відмінковою формою родового відмінка, а другий – безприйменниковою формою знахідного відмінка, зумовлює утворення одного варіанта базової структурної схеми:

$N_1 - V_f - \mathbf{у(в)} N_2 - N_4$. У "свободівця" на допиті слідчі випитували всю інформацію (з газети).

$$N_1 - V_f - N_4 - N_2$$

Структурна схема, у якій адресат виражений формою знахідного відмінка, а об'єкт формою родового, є непродуктивною у вказаній групі. Суб'єкт і адресат можуть бути виражені істотою чи умовною істотою, що є метонімічним перенесенням, а об'єкт – неістотою. Виділена схема має лише один варіант прочитання –

"хто – V_f – *кого* – *праер* чого"

Залізничники опитували пасажирів щодо рівня сервісу в поїздах (з газети).

$$\text{Варіанти схеми } N_1 - V_f - N_4 - \text{праер } N_2$$

Представлена схема містить два об'єктних поширювачі, один з яких (адресат) має безприйменниковий варіант, а об'єкт, виражений знахідним відмінком, уживається лише з прийменником *щодо*:

$N_1 - V_f - N_4 - \mathbf{щодо} N_2$.: Волонтери опитували відвідувачів міського та районних мешканців щодо роботи міських служб та установ (з газети).

$$N_1 - V_f - N_4 - N_4$$

Структурна схема, у якій адресат і об'єкт виражені формою знахідного відмінка, є продуктивною в зазначеній групі. Суб'єкт, адресат, об'єкт у цій групі представлені як істотами, умовними істотами, що виражені метонімічним перенесенням, так і неістотами:

а) "хто – V_f – *кого* – *що*"

Передні кинулися до полковника, щось його запитували (Ю. Мушкетик).

б) "хто – V_f – *кого* – *праер* кого"

Завідувач почав випитувати Павлуса про Ганну, про її літа, зріст, волосся (А. Чайковський).

в)"хто – V_f – кого – праер що"

Про життя і роботу я питала Ірину її ж методом – славнозвісною абеткою, через яку пройшли понад три десятки українських письменників (з газети).

Варіанти схеми $N_1 - V_f - N_4 - \text{праер } N_4$

Сполучення предиката з об'єктними поширювачами, один з яких (адресат) має безприйменникову форму знахідного відмінка, а другий – прийменникову форму знахідного відмінка, зумовлює два варіанти прочитання:

$N_1 - V_f - N_4 - \text{про } N_4$: – Так, вона стверджувала, що слідчий в Бистричанах випитував її кілька ночей про Ілька Гладуна, але вона не могла нічого про нього сказати, крім того, що він писарював у сільраді... (Р. Федорів).

$N_1 - V_f - N_4 - \text{на } N_4$: Банки збирають досє на клієнтів (з газети).

Таким чином, узагальнюючи розглянуте, можна зробити такі висновки. Дієслова підгрупи "Збирання" не відрізняються широким діапазоном семантики. Предикати цієї групи програмують обов'язкове заповнення в семантичній структурі речення позицій суб'єкта і об'єкта, яким на формально-граматичному рівні відповідають підмет і додаток. Обставина і означення функціонують у структурі речення як факультативні члени. Також слід відмітити, що реченнєві конструкції представлені такими продуктивними структурними схемами: трикомпонентна – $N_1 - V_f - N_4$; чотирикомпонентні – $N_1 - V_f - N_2 - N_4$; $N_1 - V_f - N_4 - N_4$.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андерш Й. Ф. Семантико-синтаксичне моделювання простого речення (на матеріалі чеської та української мов) / Й. Ф. Андерш // Зіставні дослідження української, чеської та російської мов: зб. наук. праць. – К.: Наук. думка, 1987. – С. 97-110.
2. Васильев Л. М. Семантика русского глагола. Глаголы психической деятельности, речи, звучания и поведения / Л. М. Васильев. – Уфа: Изд-во Башкирского ун-та, 1981. – 72 с.
3. Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис: підручник / І. Р. Вихованець. – К.: Либідь, 1993. – 368 с.
4. Загнітко А. П. Позиційна модель речення і валентність дієслова / А. П. Загнітко // Мовознавство. – 1994. – №2-3. – С. 48-56.
5. Золотова Г. А. О роле глагола в структуре предложения / Г. А. Золотова // Русский язык за рубежом. – 1981. – №5. – С. 64-69.
6. Леута О. І. Структура і семантика дієслівних речень в українській літературній мові: [монографія] / О. І. Леута. – К.: Такі справи, 2008. – 208 с.

Стаття надійшла до редакції 16.04.2014 р.